

Соколёнок



5/2018

сентябрь-октябрь

# Лашын

0+

БАЛАЛАР УШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ЖУРНАЛЫ





Расул Гамзатов

# АНА ТИЛ

Мен тувганман ушы бийик тавларда,  
Каясыннан құышли йылга ағаган.  
Бесигине басын салып ана да,  
Авар тилде мага йырын йырлаган.

Сол куынди ол туткан болар эсинде,  
Көзлерине қоңыр жас толып аявсыз.  
«Ана» деген оъмиринде бир кере,  
Авар тилде яным сүйип айтканым.

Эртегилер айта эди атам да,  
Ондайларды эситпедим биревден.  
Аълемет эм ыспайы... аварша  
Сойлей эди бағырлери, билемен.

Бесик йырдынъ мен тиллерин сүйемен,  
Эсте тұра баладагы эртеги.  
Узак ерлер ювық болып билемен  
Баска тилден. Бу вакытта белгили.

Үйкен Элдинъ билуыв уьшин үйкенин,  
Сосы тилди-орыс тилин үйрендим.  
Шарқымдагы урып турған юрегим,  
Сосы тилди, ана тилдей, мен сүйдим.

*Көширген А.Култаев.*

# Расул Гамзатовтың 95 йыллығына

Расул айткан...

«Расул айткан...» Сосы соызлерди биз көйп кере айтып эситкенмиз. Бир кере Расул Гамзатовтың айткан соызлерин тынъласанъ, оьмиринъе эсте сакланадылар. Кайдай оъз кылыгы ман, оъзининъ таза юреки мен болган айдем эди. А онынъ альмет сес пен куълкиши? Мага көре, оъзининъ юрекининъ энъ де түббиннен ялынлы, берк, альмет ыспайы соызлерди шыгарып болатаган эди. Эм олар айр заман поэзияга айланып, бизим юреклерде орын алыш киргенлер. А онынъ канатлы соызleriше? Олардынъ акында бизим Дагыстан еринде айли де онлаган-онлаган айдемлер айтып келедилер. Йылар ойтерлер, эм айли де айтылып келееги-не эш бир шеек те йок.

Мине бъугуын «Расул айткан...» деген циклден бир нешевлерин окув-шыларга Анвар-Бек Култаевтинъ көшируүвинде танысууга деп бере-миз.

\* \* \*

Финляндия республикасында бол-  
ган заманда, онынъ премьер-мини-  
стри шайириден сораган:

— Сиз бурай айтканда, аз санлы хал-  
ктынъ ваякили боласыз. Сизге сондай йога-  
рыга ушпага не зат себеп болганды?

— Мен бийик тавларда тувганман, — деген  
сонда Расул, — оннан айдемлерге түсьип кел-  
геммен.

\* \* \*

Англияда оннан сораганлар экен:

— Сизге — аз санлы халктынъ ваякилине Совет вла-  
сти не зат бергенди аьши?



**Расул яваплаган:**

— Революцияга дейим меним да-  
гыстанымда бир миллион айдем  
яшаган, айли мен 270 миллионга  
еткен халктынъ шайири боламан.

\* \* \*

«Кишкей заманымды мен акса-  
калылардынъ айр бир соьзин эсим-  
де сакламага шалысканман. Олар  
мага ийги ой-маслагат берерлер  
деп. Эм бергенлер. Айлиги яслар  
оъзлерин соыйтип юритедилер, ясы  
уийкенлер оъзлери тамаша этсинлер  
деп.

\* \* \*

«Шайири эм айким» бир-бириси-  
не келисетаган анълавлар тувыл.  
Эгер дейим шайири айким болса, ол  
ийги ятлавлар язуын кояды».

\* \* \*

Айкимлер эм баскалай дереже тут-  
канлар заман келсе, авысадылар.  
Тек бирев де шайиридинъ усталы-  
гын (талантын) алыш болмайды.

\* \* \*

Дагыстаннынъ халк шайири Су-  
лейман Стальскийдинъ тувганлы  
100 йыллык куьнинде яхшылык  
шарасы Касумкентте белгиленген.  
Кешки ас ашав биткенинен сонъ, көй-  
плеген конаклар Расул Гамзатовты  
оъзлерине коммага шакырганлар. А  
ол оларга бурай яваплаган: «Тавлы  
атасынынъ конагын эш бир заман  
авыстырмаган. Мени кешинъиз,  
мен Сулейман Стальскийде кон-  
мага керекпен». Эм ол шайири-  
динъ музей-уийине кирип кет-  
кен болган...



\* \* \*

Кубада Расул Гамзатов **Фидель Кастро** ман йолгыста ога савга этип дагыстан тонын кийдирген болган. Савгады карай берип, тамашага калган **Фидель шайириден** сораган:

— Аьши тонынъ саьделери неге йок экен?  
— Душпан ман йолыгыс бола калса, ийниннен алыш тасламага тыныш болсын деп.  
А суйген хатын ман йолыгып калсанъ,  
онынъ уьстине тез болыш кийдир меге деп.  
**Фидель Кастрога шайиридинъ айткан** сосы  
соьзлери бек яраган болышты...

\* \* \*

Палестин халк козгалысынынъ басы Ясир Арафатка ак тонды савгалай келе, Расул Гамзатов айткан: «Ак ат согыста куылледи йибермеге болады, а бу тон — куылледи эш бир заман йибермес». Ясир Арафат тамаша этип калган, — дейдилер...

\* \* \*

Дагыстанинъ язувшылар Союзында Расулга бир шайириди «бу ийги аьдем» деп, мактайдылар экен. Сонда Расул Гамзатов булай деп яваплаган болган:

— Менде «ийги аьдем» деген штатлы дережиси йок.

\* \* \*

Шайиридинъ досларынынъ бириси Махачкалада ресторанынъ директоры этип саладылар экен. Расул ога суюйинеди. Эм бир күн досларын алыш, тульски шак ресторанга ашамага барадылар. Кирселер, тып-тынык. Тыныс та, ыныс та йок. Сонъ олар «Кухня» деп язылган боьлмеге кирелир. Онда да тып-тынык. Официанткалар директор тоьгерегинде уындеий олтырганлар. А директор оларга Расул Гамзатовтынъ ятлавларын окыйтаган болышты.

*Аъзирлеген А.Култаев.*



# Окувшылар ман йолы йорыгыс

Расул Гамзатов атындағы Дағыстан республикасының миллет библиотекасының библиотека – билдириүв яслар орталығы дағыстанның язувишылар Союзының правлениеси мен косылыш «Яшав йолы бойынша китап пен» деп аталған шарасын республикадынъ окувшылары эм студентлери арасында уйғынлайды эм ойткереди. Мине сосы кезек дағыстан язувишылары каладынъ 13-ниши номерли Махачкаладагы гимназиясына келдилер. Онда 4-6-8 класс окувшылары эм олардынъ оқытувишылары бар эдилер.

Шарады Расул Гамзатов атындағы ДР-сының НБ-сының БИМЦ-сының заведующийи Байрамкызы Джалилова юритти. Оның айтувы бойынша, сав йыл ишинде сосы яслар орталығы түрли-түрли кызыклы шаралар ойткереди: республи-

кадынъ белгили болған согыс эм ис ветеранлары ман, язувишылар эм шайирилер мен, йыравлар эм артистлер мен, композиторлар ман. Олар бағыры де ясларга оъз элине, республикага сүйим түвдүрмага, патриотлық сезим болдырмага ийги көмегин бередилер, яшавда анълавларын оъстирмеге амаллар ашадылар. Мине буыгүнги йолыгыс та язувишларамыз эм шайирилеримиз бен сол шарага багысланады.

Сонъ йыйылганлар алдында орыс шайири эм көширувшиси Марина Ахмедова, авар шайири эм публицисти Максуд Зайнулабидов, ногай шайири, көширувши эм публицисти Анвар-Бек Култаев орыс эм ана тиллеринде оъзлерининъ асарларын оқыдылар эм мектеб библиотекасына яның китаплер эм журналлар савга эттилер эм көплемеген соравларга явапларын кайтардылар.

З.Шугаипова.



# Китаплерди саклайык!

Балаларга  
Керек ийги билерге.  
Саклаганды  
Бек сүйеди китаплер.  
Сиз оларга  
Сувверт, язув этпенъиз,  
Табакларын  
Эш бир заман йыртпантыз!

Китаптеги  
Айр бир табак бек керек.  
Саклантызыз сиз.  
Болар оннан уйренмек.  
Окып болып  
Биткеннен сонъ, эринмей,  
Шкафтағы  
Уындирикке салып кой.

Китаплер көлп.  
Оны яза язувши.  
Айр бирисин  
Саклаң тұра окувиши.  
Айр заман да  
Китаплерди саклайык –  
Олар мынан  
Дайым дослық тутайык!



# Терекли-мектебке - 225 йыл

Ногай район орталығы – Терекли-Мектеб авылы дуныя еринде яшайтаган баъри де ногайларга эм көйплеген баскалай миллетлерге ийги белгили десек, эш бир янъылыс та болмаяк. Олай деп айтүвымыз, ногай ямагатынынъ баъри де маңели болган шарапары нешеси йыллардан бери мунда оytкериледи. Ногайлар туыл, баска миллетлер ваякиллери де келедилер эм сұйип ортақласадылар.

Аьши сосы Терекли-Мектеб авылынынъ алдынгысы эм бұғынги-си акында не зат айтпага боламыз. Таъриих документлерине көре, сосы авыл негизи 18-нши оъмирдинъ соңында 1793 йыл Карапнай приставствосынынъ түзилиси мен байланыслы дер эдик. Ставка Терекли-Мектеб авылыннан уыш шакырым алыстықта ерлескен болыпты. Терекли-Мектеб оъзининъ акында оъзи аъруй кепте хабарлайды – мектеб тоғерегинде сувсылдаган тереклери мен.

Терекли-Мектеб ставкасында Совет власти йылларын дейим патша администрациясынынъ официаллық ваякили турган экен. Онынъ приставы революциялық карасы болган украин язувшысы эм публицисти Филипп Иосиф улы Капельгородский болган. Айне онынъ баславы эм етекшилиги мен айтылган авылда артезиан қуый казылган эм емис бавы салынган. Ол бириншилерден болып бизим ногай ямагатына мунда емис эм ясылша оystирме-ге болатаганын көрсеткен эм оъзи шашкан затлары ман ногайларды

сыйлап та турган. Соны ман авылга экинши ат бериледи – Орыс уйи деп. Сол йылларда Капельгородскийдинъ аьели эм бир неше орыс аьдеми де мунда яшаган болыпты.

Терекли-Мектеб авылы көп затты басыннан кеширген. Патшалықка карсы турганы ушин онынъ бир неше яшавшысы тутнакка да түскен эм биревлерин оылтиргенлер. Уллы Аталық согысы йылларында «Блау» операция заманында, авылды Вермахтынъ «А» айкерининъ бир күбі бийлеп алган. Тек арасы бир неше күнлөр ойткеннен соңъ, авылды Кызыл Айсери олардан босаткан. Сол операцияда орташылық эткен авыл мектебининъ яшавшысы-окувшы Казмагомед Абдуразаков 16 ясында «За отвагу» медалине тийисли этилинген болган.

Айлиги заманда авыл көп милетли: орыслар, ногайлар, даргинлер эм баскалай миллетлер яшайдылар эм аърекет этедилер. Сосы күнлөрде район орталығы – Терекли-Мектеб авылында район администрациясы, «Шоъл тавысы» республикалық газета редакциясы, ногай халкынынъ республикалық дөрежедеги баъри культура ошаклары эм оъзгелей ошаклар ерлескенлер. Халкымыздынъ ваякиллери де: калемерден, чижувыт, кыпшак, тогынши, чаужийли, найман, костамгалы, ас, мойнапа, туркменлер эм кобаншылар болып мунда аз туыллар.

Терекли-Мектеб авылында белгили ногай язувшылары эм шайирлери Фазиль Абдулжалилов, Сулейин





Капаев, Аскербей Киреев, альимлер Рамазан Керейтов, Ашим Сикалиев эм баскалары болганлар. Филипп Капельгородский эм Суийин Капаев Терекли-Мектеб авылы ман байланысла айлемет асараларын да язып калдырганлар.

225 йыл ишинде Терекли-Мектеб ойсан эм байыган. Мунда заманга келисли болган меканлар эм уйлер салынып келедилер. Онлаган орамларына халкымыздынъ белгили улларынынъ эм кызларынынъ атлары да койылганлар. Халкымыздынъ абырайлы-сыйлы болган айдемлери – аксақалыларымыз Муса Курманалиев, Абдулхамид Джанибеков, Байдиј эм Гамзат Аджигельдиевлер, Абдулкерим Ганиев, Куруптурсын

Оразбаев, Джалаудин Шихмурзаев, Сейдахмет Рахмедов, олардынъ йолын алыш келетаган Анвар-Бек Култаев, Солтанбек Аджиков, Бийке Кулунчакова, Мурат Авезов, Кадрия, Магомед Кожаев эм баскалары оъзлерининъ уйкен йолга сокпагын муннан алганлар демеге боламыз.

Ногай халк культурысынынъ оърлендирген эм абырай-сыйлы эткенлер Терекли-Мектебте аз туывллар. Олар – Мархаба Саллыбаева, Нарбийке Муталлапова, Алибий Романов эм оъзгелери боладылар.

Терекли-Мектеб ақында көйплемен ятлавлар, йырлар язылган. Белгили ногай шайири Анвар-Бек Култаев сосы белгили авыл юбилейине багыслап оъзининъ Терекли-Мектеб ақында деген балладасын да язып битирген. 225 йыл, булай алыш караганда, аз яс туывл. Эм Ногай шоьлининъ сосы уйкен деген авылы армаган да оърленеегине эм сыйлы болаягына сенмей болмаймыз.

А.Утеев.



Юрий Щербаков

# Расул Гамзатовтың эстелигіне

«Бир күвістынъ мен шайири болғанман...» —  
Деди Расул оъзи-ав сав шагында.  
Кыйынлыкта эм шатлыкта болыш та —  
Окувшысын алдамаган такыйка.

Олай эдик, аъдемлерде, миллете,  
Республикада тукым бирлик бузылды...  
Дослығы да хаклар ара кемиек,  
Төбемизге басқа вакыт йыйылды.

Кайдай кыйын болыш турған болса да,  
Сүйеклерде эм канларда бийилсе,  
Каты кепте Расул эткен шакырув:  
Тек бирликке, алаллыкка, суюимге!

Авар кусы, Дағыстаннынъ оъктеми,  
Сенимликтиң эм дослықтынъ имамы.  
Ак юрек пен, таслап оннан оътирик,  
Бұғынги мен танълагыды костырды.

Бұғынгидинъ темир болған берклигин,  
Тенъиз туыптен бийик тавға екткерди.  
Энди болса, шайир язған айр созы  
Тав Цададан дуныяга кетеди!

Тав күвісі болмады бир шайирге,  
Онда барды борыш, сый эм оъктемлик.  
Дуныяда турған шаклы бизим эл —  
Россияды бийлер дайым оълмеслик!

Орысшадан көширген А.Утебев.

# Оъмири оънерли эди

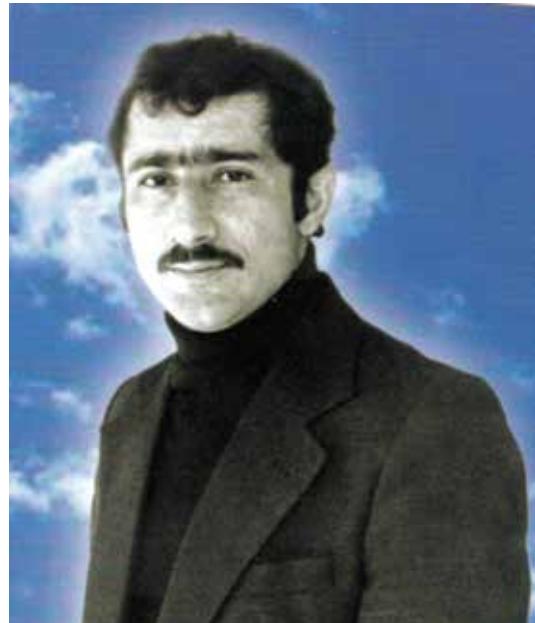
Сосы куынларге дейим яшаган болса, белгили табасаран шайири, драматургы эм публицисти Юсуф Базутаев оъзининъ 70 йыллыгын да белгилеек эди. Тек Кудай оны бизим арамыздан эртерек оқ алыш кетти... Ол зат муннан 25 йыл артта, кыс айында болыш койды. Шайир оълменген эм онынъ язып калдырган затлары ямагат авызында айтылып келедилер эм тагы да айтылып тура-ягына эш бир шек те болмаяк.

Аты савлай дагыстан ямагатына ииги белгили болган шайир, драматург эм публицист Юсуф Минатулла улы Базутаев бизим республика-мыздынъ Табасаран районынынъ Дюбек авылында 1948 йыл сентябрь айынинъ онында тувган. Москва каласындағы Максим Горький атындағы Литературалық институтын битирген.

Бас дегенде оъзининъ авылында оқытувши, соңъ Даградиодынъ табасаран тилиндеги сойлесувлери-нинъ редакторы, табасаран тилинде шыгатаган «Лашын» журналынынъ редакторы, Дагыстаннынъ язувишлар Союзынынъ консультанты болыш та айретин бардырып турган.

Ол 1983 йылдан алыш СССР-динъ язувишлар Союзынынъ агзасы да болган. Ю.Базутаевтинъ биринши ятлавлары 1967 йыл «Табасаран танъы» деп аталған район газетасынынъ бетлеринде шыгып баслайдылар. Соңъ болса, «Чираг», «Осьувлер», «Ашық күн» деген табасаран тилиндеги биргелес йыйынтыкларда баспаланадылар.

Ю.Базутаев оъз оъмири бойынша тогыз йыйынтық язып калдырган.



1976 йыл Дагыстан китап баспасында автордынъ «Язғы ямғыр» деген ана тилинде биринши ятлавлар йыйынтығы баспаланады. Оннан соңығы йылларда онынъ «Яшав тамыры», «Тынышсызлық», «Суъим тили», «Балалықтан алемет сокпак» эм оъзгелей йыйынтыклары дұнья коъредилер.

Шайирдинъ йыйынтыклары орыс тилинде Москвада эм Махачкалада шыгып турғанлар демеге болажызы. Онынъ коъплеген ятлавлары эм дестанлары дагыстан халқарынынъ тиллерине де коъширилип келедилер.

Ю.Базутаев ногай адабиат ваякиллери мен де ииги байланыс тутып келген. Олай деп айтывымыз Москва каласындағы Максим Горький атындағы Литературалық институтында халқымыздынъ белгили болыш тоқтаган ваякиллери Иса Капаев пен, Кадрия ман бирге оқыған, олар ман айр заман байла-



ныс туткан эм оъзининъ ана тилине Кадриядынъ, Анвар–Бек Култаевтинъ, Бийке Кулунчаковадынъ эм баскалардынъ язганын көширген эм баспалаган. Язувшыларымыз эм шайиерлеримиз Сүйин Капаевтинъ, Курутурсын Оразбаевтинъ, Мурат Аvezовтынъ оъзлерин туывыл да, яратувшылыкларын да ийги билетаган эди.

Халк арасында абырай–сый казанган «Крепость» деп аталган пьесасынынъ авторы да Базутаев Юсуф болады. Эм сол пьесасы автор сав заманда сценага шыкпаган болса да, альги заманда табасаран театрынынъ асыл программаларынынъ бириси болып токтаганына айр биримиз шайытпыш.

Шайиердинъ язган аълемет ятлавлары эм дестанлары тек орыс тилинде туывыл, солай болгар, туркмен эм азербайджан тиллеринде де шыкканлар. Онынъ ятлавлары эм де-

станлары дагыстан халкларынынъ тиллерине йыл сайын көширилип туралды. Белгили дагыстан шайири оъз шыгармаларында альги заманынъ авырлыгын көрсөтип калмай, онынъ келеектегиси акында маңели йосыкта хабарлав этип турган. Ога язып калдырганлары мине күнлөрде шайыт болып келедилер демеге болады.

Табасаран ямагаты замансыз яшавдан кеткен, оъзининъ оънерли шайирин мутпаган эм оърметлейди. Хив эм Табасаран районларында онынъ язганларын мектеблерде окувшылары оқып келедидер эм композиторлары оъзлерининъ йырларын онынъ соъзлерине язадылар.

Юсуф Базутаевтинъ атын Дюбек авылындагы орта мектеби юритеди эм авылдынъ бир орамына онынъ аты да койылган.

С.Култаева.

Юсуф БАЗУТАЕВ

# Аъзиз анам

Сыпыранъа  
Шакырып сен сав айел,  
Даымли чуду  
Орталыкка саласынъ.  
Тек билмеймен,  
Аъзиз анам, неге сен  
Кесеклердинъ  
Энъ кишкейин аласынъ?

Кишенекей  
Кыйынмыз болса да,  
Асынъ кимик  
Орталыкка саламыз.  
Дертилиздинъ  
Аслам пайын алаган  
Сага карап,  
Мыдах болып каламыз.



# Эски болган ак яюв

Бизде эски ак яюв бар,  
Ер-ерлери ямавлы.  
Ят кисиден ясырсак та,  
Бизге ол бек аявлы.

Конак келсе, ак яювга  
Янъы ямав ямала.  
Ярлы деп те ойламасын –  
Сувга салса шайыла.

Янымыздан кем коърмеймиз –  
Сыйлы зат йок конактан.  
Конак бизде ял да тапсын,  
Кувансын айр бир яктан.

Биз сыйлаган конак бизден,  
Яшаса да эректе,  
Шакта бизди излер кимик  
Суюв калсын юректе.

Конак йолда, ямав яюв  
Яйла ас сыпырага.  
Баъримизди бал татытып,  
Пайлаймыз олтырганга.

Бизде эски ак яюв бар  
Ер-еринде ямавлы.  
Онда уйден пайы бар –  
Яшав кимик аявлы...



## Юсуф Баӡутаевтинъ Эстелигине...

Дос дегенде дослар бар,  
Коърсе колын созаган.  
Сеннен эрек кетсе арман,  
Соғисин де салаган.

Сен олардан туыл эдинъ,  
Аъли оны анълайман,  
Сен йоклыгынъ сезе келип,  
Коъз ясым сипыраман.

Кетип калдынъ яслайын,  
Калдырып бу дунья.  
Сени коърсе, юбанып,  
Турган бизим Кадрия!

Ногайымда болдынъ сен,  
Коърдинъ калай яшавын.  
Энди олар сени йоклай –  
– Юсуф кайда? – соравы.

Кыйын бола айтпага:  
– Арамыздан кеткен ол.  
Ярадынъ ямагатка –  
Бир кере келгенлей оқ...

Эске сени аламыз –  
Мутпаякпзыз бир заман.  
Еринъ еннетли болсын –  
Биз тилеймиз кудайдан!

Табасаран тилден коъширген А.Утеев.

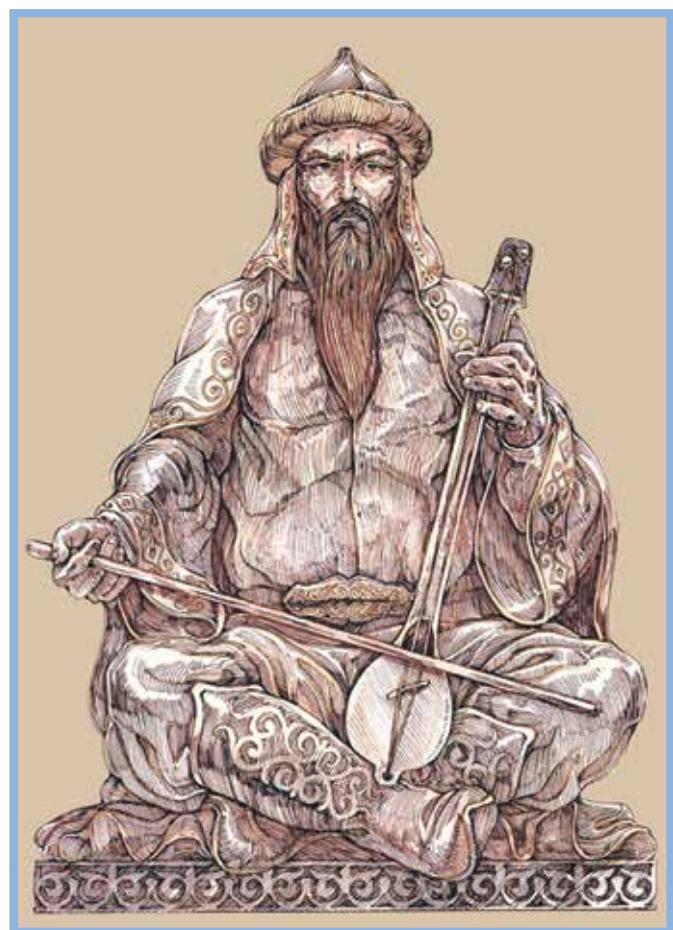


# Бизим заманының байтири



Аълемет болып түзилген бизим яшав: ясы уйкенлеримиз яс-якады бираз тоғмен салып сойлейди. Тербиялары осал, сый билмейдилер, билимлери терен туыл, патриотлық сезимлери де уйклай деп айтадылар. Ама баяри де ондай туыл. Мине сондай яслардынъ ишиннен шыккан йигит, сувретши Алибек Койлакаев болады.

Ол – ногай халкымыздынъ талаплы йигити, сувретши. Онынъ выставкалары көплеген ерлерде уйкен уыстинликлер мен көрсетилгенлер. Туырк элинде, Казахстанда, Россияядынъ туырли калаларында оларга специалистлер, суврет суювшилер дайым да йогары баа берип келеятырлар. Ярык выставка Ханты-Мансийск областининъ Сургут каласында озды. Бу калада көп ногайларымыз ислейдилер, яшайдылар неше йыллап әм, озыекте, олар Алибек Койлакаевти уйкен куваныш пан хош көрип алдылар. «Бала заманымнан алып ясамага сүтетаган әдим. Бас деп олар фантастикалық сюжетлер әдилер: монстрлар, роботлар, космос айдемлери. Мага кыйын затларды ясамага бек кызыклы эди. Сол зат мага усталык берди. Соңында мен савлай этноска көштим, халкымыздынъ таърийхи, баятилери мени көнъиллендирип, канатландырып басладылар. Яслык шагым сол кызыксынув ман ойтти. Оысе келе мен анъладым: ногай таърийхимнинъ сувретлери бир ерде де көрсетилген йоклар әм мен этпесем оларды бирев де этпек!» – деп



айтады талаплы сувретши Алибек Койлакаев.

Сувретлерде көп йыллардан бери айлимлер күши мен йыйналған тек таъриих бетлери туылды да, тап тири дуныяда болаяткан дай болып көринеди көзлериңе баяри затлар да. Бирден сага оклар ушып келеятыргандай болып көринеди (мен бираз энъкейип те алдым,

сызгырысып ушкан оклар ушы мага тийип коймагай эди деп). А янган оттынъ юка ийиси ше? Ювсаннынъ мыс кокувы ша? Шоъл бозынынъ шайкалувы ша? Олар баъри де косылып айдемди сол оъмирлерге элтегендей боладылар! Байтилердинъ куъресувви ше? Бир карашыныз олардынъ юзлерине, тап янымызда тургандай, олар бизим яшавдан! Кайдай эр кисилер юзлери, кайдай ярасык, оytкирликке толы сосы көзлөр (Куъресув алдында) (Найман айскерши). А кайтип анадынъ кайтысын коърсетеди «Суюмбийке» деген сувретинде. Сол заманлардынъ юрексиз политикасыннан кара кайты коърген каърип хатын ман бирге кайгырады сувретши. Йок, соъз табылмас сосы затлар ақында айтпага. Оларды тек көзлөр мен коърип, юрек пен сезувв керек. Да, Алибек



Эдиге-Мирзе, 1320 г.  
Алибек NGY 2009 г.



Ногайцы, Алибек 2009 г.

ясларымыз арасында энъ ярык юлдыздай, саъвлесин айр кимге де аямай шашып билген күн көзиндей, кайдай ол ярык инсан, эм ол, бизим наьсибимизге, бизим заманда, уллы халкынынъ шынты патриоты. Онынъ ақында булай айтпага болады: Алибек-уйкен айрипли инсан. Айелде сыйлы ата, ян косагын күвшли суъйген алал ян, бавырмалы аданас, бек айрувв уывыл анага. Мен сосы айлемет айдемге йорагым келеди яратувшылык уъстинликлерди куллыйғында, наьсипти, рахатлыкты айелине, таъвесилмес даъверенуввиди эм йогарыга ушувда канатлары караустыкындай берк болганын.

С.Майлыбаева, шайип.

Сергей Аксаков

# Аначинъ сүйиши

(хабар)



Меним альим яманнан яман бола береди. Талма маразым йыйы-йыйы тутып, узакка созылатаған болды, астан тыйылдым, күннен-куң аза бердим. Окувдан да қоңылилм кайтты, мага тек бир үйкү тынышлық береди. Энъ сонъында мени больницаға салдылар. Мени онда бек айруй әтип орынластырылар: күшли авырувларга деп белгилеп койған айырым бөйлме бедилер. Ол үйде мени мен бирге больница куллыкшысы орынына салынған Евсеич агай конатаган эди.

Анам, Казанъга сонъыгы йол кайтып кеткенде, әгер мен авырсынып койсам, билдириеегине Евсеичке ант эттирген эди. Берген соғзин ол көйтпен ерине еткереегине азыр эди, ама оны айр заманда баскалар токтатып турдылар. Энди ол биревге де карамай, оыз акылышына көре, этеек болды: оға, язып болатаган ағайлардынъ биреви, яс барин авырды, оны больницаға яткардылар деп, уйге йибермеге хат язып берген.

Бу хатты алганда меним атам ман анама ясын соккандай болғанын, аньламага керек. Хат йолда узак калып, язлық батпаклы заманда авылга келген. Москва касындағы яшавшылар ондагы айлди аньлап та болмаяклар, йолда абытлаган сайын батасынъ, ойқыл ерлерде сувлы кар бар, юрип болмагандай йол эди. Меним анамды бир зат та токтатып болмаган: сол күн оқ ол оғзининъ куллыкшысы Парашады эм онынъ яс эри Федорды алыш Казанъга шыгады. Йол бойы авыл-авылда аттарын авыстырып, айдетше, бирер ат еgetаган эгиншилердинъ шаналарына олтырып, күни-туни юргенлер. Булар дөйт шана болады:

уышевинде юк болмай, бирер айдем олтырып, савлай юк дөрттинши шана га тиелген, тек солай этип астакырын алдыга юргенлер, апрель айдынъ яртысына дейим созылган эртеңиги аязлар ерди бир аз катыратаган болган.

Он күн дегенде анам Кама бойындагы Мурзиха деген авылга келип еткен, бу авылдан алыш уйкен почта йолы болады, юруув колайланаады. Болса да Мурзихадан, Казанған 80 шакырымда болган Шурран авылына Камады оьтип шыгув керек эди. Озган күн шана ман оьтпеге коркып, почтады көтерип шыгарган болганлар. Ама озган түн ямғыр явды эм анам ман онынъ йолдасларына Камадан шыгармага бир киси де разы болмады.

Анам амалсыз болыш Мурзихада конды, кешигип каларман деп коркып, ол авыл бойлап уйи-уйиден юрип, ийги деген кисилерден, оларга оъзининъ айлин айтып, йылгадан көширувшиге болган затын да береек болыш, ярдам этүүверин тилеп юрген. Ана көнъилин анълаган йигерли ийги айдемлер табылыш, эгер түнде ямғыр явмай, эртенъликте бираз бузлатса, аргы якка бир кавыфсыз шыгарармыз, акына оъзинъ не берсенъ, сога разымыз деп соъз бердилер. Ана оларга уйкен мусирев этти. Ел эсип, булытларды янекка таралтты, танъ алдында йол курып, тогайлыклардынъ устьин юкка буз алды. Эм кетүүв де болды...

Анам келип киргендө, мен калай сүйингенимди айтпага соъз де табалламаякпан эм сойлемеге мойныма да алмайман. Ол йолда кыйналыш, сол шаклы азган, таныш та болмаяк, ама ол баласынынъ оълмегенин, кайтара ийги болганын көрип, онынъ көзлери сүйинишли кепте йылтырайдылар. Ол арымагандай, шат болыш көринди. Мен де сүйинип, тоъгеректе не болаятканын көрмей, кишкей бала колларым ман анамды күшаклап, йибермей узак турдым.

Көширген С.Култаева.



# Балалар фолькларынан

Бурынгы заманларда құз вакытында балалар бир ерге қуып болып үйійылып, айр бир ошакка келетаған мол келими мен күтлайтаган эм көйплемен алғыслар эте турып, авыл ишин айланып юргенлер. Арасында тириси булаң деп баслаган болған:

— Күдір-күдір, күдіrbай!

Сонъ косылып: — Косай!

— Тагы келер уялмай!

Сонъ косылып: — Косай!

Бежени уннан толмай.

Сонъ косылып: — Косай!

— Шетени юмыртқадан толмай!

Сонъ косылып: — Косай!

Үй иесининъ эм онынъ кеделерининъ эм қыздарынынъ атларын да айтып қышқырганлар:

— Саъли юз йыл яшасын!

Сонъ косылып: — Амин!

Салимет юз йыл яшасын!

Сонъ косылып: — Амин!

Үй иелери сол заман буларга ба-  
вырсак, таытли затлар, юмыртқа,  
аъжибийдай, бийдай, арпа, коляв-  
лықлар эм оyzегелей туырли затлар  
беретаған болыптылар.

Сондай айдетлер көйплемен мил-  
летлерде болыпты экенлер. Заман  
кетеди эм туырленеди. Аъли балалар  
да ондай затларды этпеге ымтылыш-  
лы туывиллар. Айдетти эсте саклама-  
га керек.

Аъзирлекен С.КУЛТАЕВА.



# „Түье оыркеш” деген китап ақында

2014 йылдынъ навruz айынынъ 13-нши күнинде Махачкалада Тахир Ажакай улы Акманбетовтынъ «Түье оыркеш» деген эки kitabı дұныя көрреди. Оқинишке, бу китапти мен тек Махачкалага келгендे көрдім. Меним колымма онынъ әкинши kitabı тұсті. Китапти колымма алғанда, тысындағы сувретке уйкен эс бердім. Онда түье оыркеш ясавлы. Бурында, бизим атабабаларымыз керван йолы ман туыелер мен юргенлер. Ама соңғы заманда туыелер йок болып барады. Эне сойтіп бу китапте Тахир Акманбетовтынъ йынап алған бала йырлары, бала ойынлары да бизим яшавымыздан йок болып барады. Сол йырлар мұтылмасын деп, бу китапти Т.Акманбетов йынап баспалаган деп ойлайман.

Тахир Ажакай улы Акманбетов оғындардың бойы халқ авызлама яратуышылығын йынап келеятырган юарт инсан, язувшы, он китаптинъ авторы. Онынъ ногайына эткен иси ойлшемсиз.

«Түье оыркеш» деген китапти оқып шықтым. Китап бес кесектен түзилген. Мен оқыған китапте 3, 4, 5-нши кесеклері бар.

Үшинши кесекте бала ойынлар, санавлар, янъыртпалар айтылады. Бу бала ойынлар окувшылардынъ карамын, көнъилин ийги яқка түрлендиреди, тил байлықларын оғыстиреди деп ойлайман. Бу ойынларды балалар кырда ойнайдылар, ойын арқалы балалардынъ түрли мүшелери беркійди, эслери ақыл яғыннан оғседи, күшленеди.

Мысалы:

Кезек

Уш яс көл ягага келдилер  
Уйкени тас таслады.

Тас ютылды.

Ортаншысы агаш таслады.  
Агаш калкты.

Кишкейи тезек таслады.

Тезек сув болды.

Уйкен бала не зат таслады?  
— Тас.

Ортаншысы не зат таслады?  
— Агаш.

Кишкейи не зат таслады?

— Тезек.

— Сага кезек.

Бу китапте түрли ойынлар: ясырынмак, кувмак, асық ойынлары ақында айтылады. Ясырынмак, кувмак, асық ойынларын ойнаяқта балалар эки кесекке бөліседилер яде айтысадылар. Бизде балалар көп бетинде орысша айтысадылар. А мунавдай китап айр айдемнинъ уйинде, уындиригинде болса, балалар ногайша айтысар эдилер. Ноғайда ойын басляяқтан алдын, бас деп балалардынъ билимин кенъейтеп болып, санаганлар.

Мысалы: Йылан, булан.

Сайғақ, пыскак,

Тұлки, күлки,

Карга, ярга,

Ақ кус, кумга пыс,

Кысық, мысық,

Абелем, тебелем,

Темир теke. Талдан эки.

Ығрый-мығрый,

Ықка дығырый

Бырылдавық, ырылдавық,





Боз торгай, бузлавык,  
Йырык, шарык,  
Йыртык явлык, сен шык.

Бала ойынлары окувшилардынъ тил байлыгын, табиатлыгын остиреди.

Бала йырлар балаларды аьрувликке уйретеди. Аьрув йырды баъри де сүьеди. Аьрув йыр баладынъ эсинде оьмирлерге калады. Бала йырларынынъ тили енъил эм ярасык. Бу йырларда халктынъ яшавынынъ турленувви, яс-явқадынъ аьвелги яшав аьдетлери, ойлары, ымтылыслары, мырадлары коъринедилер.

Айырым бир эс автор янъыртпаларга береди. Мысалы: «Кара карга, кара карга». Янъыртпалардынъ бир нешевин тувган тилининь иштелигине киргизбеке болаяк эди, неге десе балалар янъыртпаларды аьрув билмейдилер. Янъыртпаларды айта келе, окувшилардынъ тил шеберлиги байыйды, даваз сеслери күшленеди эм беркыйди. Янъыртпалар бизим тилден йойытылып барадылар. Сонынъ ушин оқытувшылардынъ мырады: окувшиларды ногай тил дерислеринде янъыртпалар ман кызыксындырув.

Янъыртпалардан соң китапте «Саналмалар» деген кесек келеди. Мине бу кесектеги саналмаларды бала бавларында уйретпеге болады. Бу китап тербялавшыларга да

бек керек деп санайман. Саналмалар оъленлердинъ, уйй эм кыр айанлардынъ атлары ман байланыслы. Олар балаларды айванлардынъ кылышкылары ман таныстырады.

Китапте уйкен орынды аьдет йырлары алады. Булар халктынъ яшавында язда, куъзде, кыста эм язлыкта болатаган турленислер мен байланыслы. Туърли аьдет йырлар «Навруз байрамына», «Айндиришопайга», «Көккек айына», «Янанай, тур, анайга» багысланган. Аьдет йырларда табияттынъ ялануввы ман халктынъ яшавынынъ турленувви коърсетилди. Бу йырлар табиятты саклавга эм коршалавга шакырады.

Тахир Ажакай улы Акманбетовтынъ китаби «Туье оъркеш» – не аьлемет балалардынъ дуныясы. Айр бир китаптинъ кесеги – оъз алдына, туье оъркештей, балалардынъ йыллы кувысы, завыклы ойнав культоубеси, шарамласкан завыклы ойынлары, кувнап йырлаган давазлары.

Айлиги яшавда оъсип келеяткан яс несилимиз, балалыктан кийышк йолларга түспей, дайым сол балалык кувысына, культоубесине, йыллы ойын эм йыр куржынына асыксынлар.

С.Майлышбаева, шайхир.



# БИРЕВИ ШЕ ОЬЛЕР



Күнлөвши Канълыбай Кожага ашув этеек, оны селекеге калдыра-як ойыман, авыл-авылда кыдырып, тоьгерекке хабар яйды:

— Билесизбе, Кожа бек уста айдем, ол эшшекти де окувга уйретпеге болады, — деп.

Бу хабар ханга да етти. Ол Кожады шакырып, озининъ эшшегин окувга уйретпеге тапшырды.

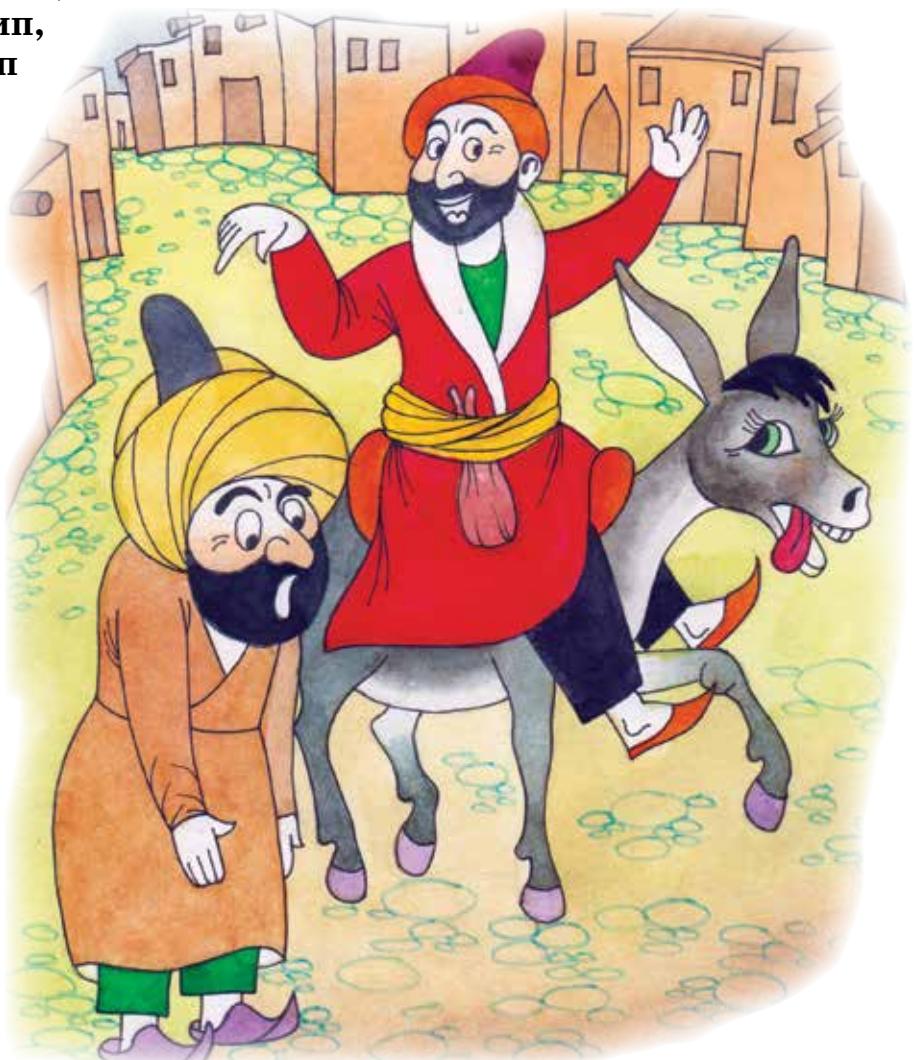
«Хан каты соъз айтса, ашувынъды кимнен аларсынъ» дегенлей, Кожа разыллыгын берип, күнле-кунликке болып тургандай бес кырал арпа эм калын юз китап керегин айтты. Кожа ханнынъ эшшегин минип, уш-доърт күн кыдырып, куллышын битирди. Оннан сонъ ога ас та, сув да иширтпей, айлсизликке еткерип, китаптынъ арасына салып, ас ашатып баслады. Эшшек китап бетлерин актарып, арасындагы арпады тавып, ялап алыш уйренди.

Бир неше йылдан сонъ анъышылап юрген хан Кожадынъ етимислерин көрүп, разы болып, ога алтын берди, ызында эшшекти сойлетеип уйрет деп, тапшырып кетти. Кожа соъз берип, йырма йылга болжал алады.

Бу маскарады көре турган Кожадынъ досы Акболат басын шайкап:

— Э-э-эй, тентек-тентек, эшшекти сойлевге уйретип болмас, сенде артык бас барма? — деди.

— Кыйналма, дос, кыйналма, йырма йылдынъ ишинде олардынъ биревише оълер — яде эшшек, яде онынъ иеси, — деп. Кожа саркылдап куылип, досына яваплады.



# ТЕРЕКЛИ-МЕКТЕПТИНЪ КУЖЫРЛЫ ЕРЛЕРИ



# Кала эм авлак шымшыкларының эрисуулери

(эртеги)

Бир күн кала шымшыклары да, авлак шымшыклары да бирге ушып барып тарлавга конгандар. Кала шымшыкларының басы эртеде яраланып сав болган если шымшык болган экен.

— Ашайтаганда эриспенъиз, та- высынтызды шыгарманызыз, сак болынтызыз. Эгер сиз бавшыдынъ торына тұсып калсанызыз, амал болса, баъринъиз де бирге көтөрилип, тор ман бирге таймага карантызыз. Сол заман тор оғзи ашылып та калаяқ, — деп уйретаган болган ол оғзининъ янындагыларын да.

Кала шымшыклар солай этпе де этип турғанлар экен.

Бир кезек булардынъ исleri онъсыз болып калады.

Калады шымшыклар, тарлавга етисип, бир теректинъ басына конып токтайдылар. Авлак шымшыклар болса, теректинъ тұпте ерлескен бутакларына конган боладылар.

Сол заман бирден, кала шымшыклар конган курығын терктинъ бутагы сынып кетип, тұптеңи авлак шымшыклардынъ басларына түседилер. Авлак шымшыклар:

— Бизге бутакларды тасламага не ыхтыярынтызыз бар. Бизден не зат суьесиз? — деп уйкен кышкырық салып коядылар экен.

Кала шымшыклары ис этип этпегенлерин айтсалар да, авлак шымшыклары анъламайдылар. Бир уйкен кышкырық басланады.

Бавшылар да, сол кышкырыкты эситип, шавып келедилер де, тор



таслап, баърисин де тутадылар.

Сонда шымшыклар эслерин йыядылар:

— Эй, сиз мактаншыклар! Сиз баслап уъзип уйретинъиз, — деп кышкырадылар.

Соннан сонъ да шымшыклар, күтүлмага карайагы орынына, эрисип баслайдылар.

Бавшылар да, баърисин де тутып, сорпа этетаган асханага әлтеп, оларды берип коядылар.

Альзирлеген С.Култаева.



# Яшаб сынаблары!

Ярлы кисидинъ хатыны сары май этетаган болган, оны киси элтеп авылындагы түкенге сатады экен. Хатын майды тоьгереклөп этеди, онынъ аврыллыгы 1 кило болады. Сол майдан эткен акша айелге яхшы көмек болаган. Ама бир куын майды сатып алатаган түкенши ярлыдынъ шынтылыгына шекленип, оны тергемеге токтасады эм майды шегип карайды. Караса – майдынъ авырлыгы бир кило туывылды да, 900 грамм экен. Сол зат түкеншиди бек ашувландырады. Эртенги куын ярлы киси майын сатпага айкелгенде, ол: «Энди мага айкелме майынъды. Мен энди сеннен бир затта сатып алмаякпан, алдаткыш! Сен мага тоьгерек майларынъ бир кило тартады деп айткансынъ, а олар 900 грамм болыпты экен. Мен оъзимди алдатпага бермен!» Ярлы басын тоьмен салып, көзлерин тоьмен түсирип: «Ием, бизде шекки йок... Биз майды бир килолык секер мен оълшайтаган эдик, секерди болса мен сизден са-



тып алганман. Сондай этип мен хатыннын ман майды этетаган эдим», – деген.

Эсинде сакла, сенинъ оълшеминъ мен сени де оълшееклер!

Кус тири заманда кумырскаларды ашайды, ама кус оългенде, оны кумырскалар ашайдылар. Айлар кайсы заманда да туырленмеге боладылар. Биревге де зыян келтирменъиз, яманлык этпенъиз яшавынъызда! Сиз буыгүн күшли болмага боласыз, ама эсинъизде саклантызыз – заман сизден де күшли! Бир терек миллионлаган серник бергенлей, бир серник миллион теректи якпага болады.

С.Култаева.



# *Шатраш ойыны ағалемет жен*

Ногай районымызда ызғы йылдарда шатраш ойынына уйкен маңынан берилип баслаганы сүйинтпей болмайды. Янъыларда спорт мастери Алимов Алев Атабай улынынъ эстелигине багысланган шатраш ойыны төгерегине сосы ойында сүйөвшилерди йыйды. Турнирдинъ ашылуында Алимовтынъ дослары эм оны ювық таныган айдемлери катнастылар: спорт ветераны Станибек Муллаев, Амирхан Акманбетов, Рашид Отарбаев. Турнир Ка-дрия атлы орта мектебте ойтти, онда ойнавшыларга дөрт майдан курыл-

ган эди. «1-4 класслар», «5-8», «9-11», «уйкенлер». Шатраш ойыны баладынъ акылын теренлететаганы сыр туыл эм ога эс беруүв бек ийги.

Енъувшилерди кутлав кесеги Алимов Алев Атабай улынынъ акында айтыв ман басланды, оны буттармакта коыплеген уыстинликлери акында йыйылган балалар эситтилер. Ойын спонсоры болды «Детский мир» түккенинъ иеси Альфира Аликызы. Ойынга келген балалар уйлерине йогары коынъилленип кайтылар.

*Салимет Майлыбаева.*



# Шешілп қаранды!

(спортлық темага)

1.

Мектебте биз  
Бир команда тузыемиз,  
Уйкен авлак  
Излеп энди кетемиз.  
Аяқ пан да,  
Эм бас пан да урамыз –  
Капысына  
Бесинши топ саламыз!  
Тек сен, досым,  
Ойнап болшы, ойнап бол!  
Биз сүьеңен  
Ойын аты, бил .....



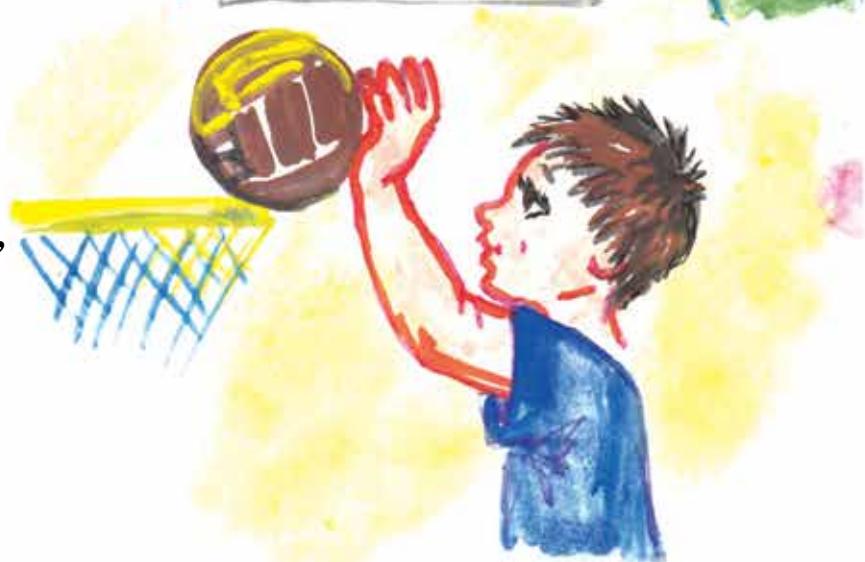
2.

Такталарда  
Квадратиклер көп санда,  
«Патшалары»  
Келген алып «полкын да».  
«Полкларында»  
Патронлар йок, штық та,  
Оны сүье  
Уйкенлер эм балалар,  
Аты онынъ,  
Билип койсанъ, .....



3.

Бу ойында  
Ойнайтаган спортсменлер,  
Айлак бийик,  
Уста ойнай, урып топ,  
Таслап тоғерек ишине,  
Сонъ топлары  
Тұсып ерге урынар,  
Атын айтсак,  
Ол болады .....



# Охувшылардынъ сувремети

Эссе жи  
аштасы-ы!



Саидов Ахмедхан 1<sup>3</sup>"



Соколёнок  
Лашын

5/2018

сентябрь - октябрь

Иллюстрированный детский журнал.  
Издается один раз в два месяца.

**Учредитель**  
Министерство печати и информации РД.

Регистрационный номер  
ПИ №ТУ05-00348 от 01.12.2016г.  
выданный управлением Роскомнадзора  
по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

**Руководитель – главный редактор**  
Мурад Ахмедов

**Редколлегия:**  
А.Исмаилов (зам. гл. редактора)  
Т.Зургалова (отв. секретарь)  
А.Култаев  
Б.Кулунчакова  
М.Авезов  
С. Майлыбаева  
С. Култаева (редактор выпуска)

**Художественный редактор** З.Даганов  
**Технический редактор** Т. Лузина  
**Художник номера** А. Самарская

Формат 60x84 1/8.  
Уч. изд. л. 3,11.  
Уч. печ. лист 3,26.  
Бумага офсетная.

Выход в свет 23.08.2018 г.  
Тираж 206 экз.  
Заказ №260.

**Типография:**  
ООО «Издательство «Феникс-пресс».

**Адрес типографии:**  
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

**Редакция и издатель:** Государственное  
бюджетное учреждение Республики  
Дагестан «Редакция республиканских  
литературных журналов «Соколёнок»  
и «Литературный Дагестан».

**Адрес редакции и издателя:**  
367000, РД, г.Махачкала,  
ул. Даниялова, 55.

**Электронный адрес редакции:**  
litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,  
на полугодие - 78432.

Цена свободная.